

De rijke prehistorie van Diessen

Jagers-verzamelaars en boeren

door Hans Schoenmaker

Omstreeks 1500 renoveerde een goudsmid, glazenier en schilder zijn bijzondere boerderij, die op het Klein Laar stond, het goed Ten Rode. Bijzonder omdat ze een van de eerste stenen woningen in Diessen was, gebouwd in ca. 1400, en bovendien voorzien was van een spouwmuur. De oudst bekende spouwmuur van Nederland, maar dat werd pas aan het eind van de 20e eeuw vastgesteld.

De goudsmid liet ook de potstal leeghalen en opvullen met schoon geel zand. Als de goudsmid beter had opgelet dan was hij de eerste geweest, die had aangetoond, dat er in de prehistorie al mensen leefden in Diessen. In het zand, ongetwijfeld op de nabij gelegen heide gehaald, bevond zich een vuurstenen werktuig, afkomstig van jagers-verzamelaars uit het Mesolithicum (8800-4400 voor Chr.).

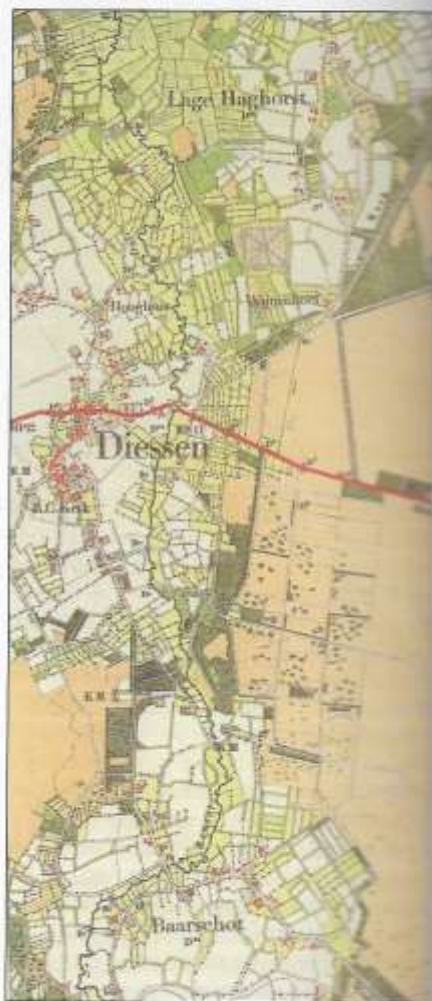
Het zou tot in de 20^e eeuw duren, voordat daadwerkelijk werd aangetoond, dat er sprake was van een prehistorisch verleden van Diessen. In Baarschot werd een doorboorde stenen hak gevonden, die helaas verloren is gegaan. Een werktuig uit het Neolithicum (4400-1700 voor Chr.), afkomstig van de eerste boeren. Sindsdien is door veldverkenningen, opgravingen en door toevalsvondsten duidelijk geworden, dat er een bewoningscontinuïteit is van de eerste jagers-verzamelaars tot de eerste boeren in deze streek en hun opvolgers tot in de huidige tijd.

Vestigingsplaatsen

In 1810 beschreef burgemeester Lombarts de eigendommen van de gemeente; *de bossen meriteren geene aanmerking, als zijnde geen andere dan kleine schaar- of hakbossen. Veengronden zijn er gene en de heide is zo uitgestrekt, dat het mij onmogelijk is de grootte daarvan te kunnen opgeven.*

Een riviertje, genaamd de Aa lopende langs de gemeente en is nimmer verpagt geworden, omdat dezelfde niet visrijk is en zelfs des zomers weinig water bevat.

Dominee Hanewinkel beschreef het landschap in andere bewoordingen; *Tussen den os, die in de Mayorij den ploeg trekt en den boer, die er achter gaat is, wat hunne kundigheden in den landbouw betreft, slechts zeer weinig onderscheid.* De behandeling van het land is voor veel verbetering vatbaar *“dat hij door schraal zand in zijnen stal te brengen en met de mest te vermengen de hoeveelheid wel vermeert, maar*

Op deze kaart van 1898 kronkelt de Aa nog over het grondgebied van Diessen zoals eeuwen daarvoor. Aan de oevers vestigden zich de eerste bewoners.

de hoedanigheid aanmerkelijk vermindert, dat door dit zand op zijne landerijen te brengen, dezelfde daardoor aanhoudend verhoogd worden".

Het riviertje met zijn aanliggende beemden en de hoger gelegen bosgebieden, later de zogeheten bolle akkers, waren de verschillende leefgebieden voor respectievelijk de jagers-verzamelaars en de boeren.

Deze bolle akkers zijn ontstaan door heideplaggen te mengen met de mest van dieren en deze op de akkers te verspreiden. De bolle akkers zijn de oudste landbouwgebieden. In Haghorst waren dat de Hooge en Lage Haghorst, Aan de Drie Huizen en de Haghorstse Nieuwe Erven. In Baarschot de Troosten, de Braken, de Kelderik, de Goudberg, het Gijsleind, de Kroppen en Baarschot later de Heikant genoemd. In Diessen de Heuvel, de Alsen, het Schildeke, de Lange Akker, het Laar, het Sprekeleind, Nieuwe Erven en het Elder.

Foto boven: bolle akker op de schildvormige es bij Diessen. Rechts een doorsnede van een bolle akker. Goed is te zien dat boven op de gele grond door plaggenbemesting een donkere laag is ontstaan, geschikt voor de landbouw.

De boeren uit de Nieuwe Steentijd waren niet de eerste bewoners in dit gebied. De Reusel of Aa was de levensader voor de jagers en verzamelaars uit de prehistorie. Hun sporen zijn te vinden in de beemden en in de beekdalen, zoals de Kleine Brugkens, de Rijt, de Waterstraatse Heihoek, het Mortelsch Grootbroek, de Zwarte Hekken en het Diessens Broek in Diessen. De Latbroeken, de Achterste en Voorste Wildert en de Opslag op de Haghorst en de Elsschotse Hoek, de Katschutten en de Agterste Vloet in Baarschot.

Op korte afstand van elkaar, in het Diessens Broek en in het Hoekje, moeten de jagers en verzamelaars en de boeren elkaar ontmoet hebben, getuige de vondsten van beide groepen.

Jagers-verzamelaars

Op het einde van de laatste IJstijd, ca. 12.000 jaar geleden, verschenen de eerste bewoners in Diessen. Het waren kleine groepjes mensen, die in het zomerseizoen de rendierkuddes en ander wild volgden op hun trek naar het noorden. Vondsten van hen zijn onder meer gedaan in de Braken te Baarschot. Het klimaat werd warmer, waardoor het toendragebied veranderde in een bosrijk gebied met bijvoorbeeld linde, eik, hazelaar, iep en es.

Gedurende de Midden Steentijd (8800-4400 v Chr.) vestigden de jagers-verzamelaars zich op de oeverwallen van beken of van vennen. De bossen waren ondoordringbaar, terwijl het beekdal een overvloed aan wild herbergde.

Op een akker ten noorden van Diessen vond de schrijver van dit artikel vuursteenmateriaal van jagers, vissers en verzamelaars uit de Midden Steentijd. De vondsten, een klopsteen, kernstukken, afslagen en enkele werktuigen duiden erop, dat er ter plaatse een kamp had gelegen. Enkele vuurstenen afslagen waren verbrand, wat er op wees, dat er een vuurplaats was.

Bijzonder waren een drietal kiezelsteentjes, die slijtagesporen vertoonden. Waarschijnlijk dienden ze om bot te polijsten.

Met de klopsteen werd een stuk van een vuursteenknol afgeslagen. Van dit stuk werden repen of klingen afgeslagen, die vervolgens van een scherpe kant werden voorzien. Het zogenaamde retoucheren. Dit gebeurde door kleine stukjes van de rand af te slaan of de rand op een stenen aambeeld te drukken. Zo fabriceerde men pijlpunten, boortjes, krabbers en messen. Vervolgens werden ze in een steel van hout of gewei gemonteerd met behulp van houtteer, gemaakt van berkenbast, dat verhit werd.

Vondsten van prehistorische jagers in het Diessens Broek. Dit duidt erop dat er ter plekke een kamp heeft gelegen. Boven: een klopsteen, een bijzondere vondst.

De jagers hadden een plek gekozen aan de rand van het bos, dicht bij de Reusel en dicht bij een ven. Of het een basiskamp voor een langer verblijf was of een tijdelijk kamp, waar de jagers elk jaar volgens een vast patroon langs trokken, weten we nog niet.

In het voorjaar visten ze op zalm en steur, in de herfst verzamelden ze noten, knollen en vruchten en in de winter jaagden ze op pelsdieren en waterwild. De jacht op groot wild werd het hele jaar beoefend op o.a. oeros, wild paard en de bruine beer.

Vondsten van de jagers-verzamelaars zijn op meerdere plaatsen op de oeverwallen van de Reusel en het Spruitenstroompje gedaan.

Boerengemeenschappen

Ton van Doormaal vond in het Diessens Broek een fragment van een stenen bijl. Al eerder was een stenen bijl gevonden door de 9-jarige Nick Prinsen uit Biest-Houtakker. Deze lag op de rand van het beekdal van de Reusel op de Hoge Haghorst.

Een bijzonder exemplaar werd in het Hoekje gevonden door Eric Heuer. Bij het planten van een fruitboom stuitte hij op de bijl. De plek ligt ca. 100m van het beekdal van de Reusel. Op een nabij gelegen perceel werd al eerder prehistorisch aardewerk gevonden. We kunnen aannemen, dat de eerste boeren zich op deze plek gevestigd hebben.

Deze bijlen werden gebruikt om hout te bewerken. Toch worden ze vaak ongeschonden gevonden. Mogelijk zijn deze voorwerpen in het landschap verstopt als offer voor de goden. Het kan ook zijn, dat de bijlen op de hoeken van een landbouwperceel werden geplaatst of om het eigendom aan te geven of om een goede oogst af te smeken. Een aanwijzing is dat deze bijl gedeeltelijk

verkleurd is, veroorzaakt doordat hij voor een deel in de grond zat. De onderkant vertoont een aantal beschadigingen, vermoedelijk veroorzaakt door een ijzeren ploeg. Aangezien het snijvlak nog gaaf is betekent dit, dat de bijl met de snijkant naar beneden in de grond was gezet. Dat deze bijl een bijzondere functie heeft gehad, blijkt ook uit de afwerking. De zijkanten van de bijl zijn vlak gepolijst, terwijl de boven – en onderkant in facetten zijn geslepen.

Links een stenen bijl die gevonden is in het Hoekje, rechts een bijl uit Haghorst.

Mogelijk is dit voorhistorisch gebruik gekerstend. Nadat de akker was ingezaaid plaatste de boer op de vier hoeken met de greep van zijn schop een kruisteken om Gods zegen af te smeken. Op palmzondag werd een gewijd palmtakje op de vier hoeken van het perceel in de grond gestoken. Stenen bijlen stammen uit de Nieuwe Steentijd (ca 4400-1700 voor Chr.). In deze periode zien we dat de jagende mens zich op een plek vestigt en zelf voedsel gaat produceren door het domesticeren van dieren en graansoorten. Ook maken ze voor het eerst aardewerk. Deze overgang van jager naar boer wordt als een van de grootste revoluties van onze geschiedenis bestempeld. Natuurlijk is die overgang zeer geleidelijk gegaan, nog honderden jaren hebben jagers en boeren naast elkaar geleefd. Uiteindelijk hebben de jagers-verzamelaars toch voor het boerenbestaan gekozen. Waarom is niet duidelijk. Werden hun jachtgronden steeds kleiner, was een permanente behuizing aantrekkelijk of gaf het boerenbestaan meer aanzien?

Bewoningssporen uit de Nieuwe Steentijd zijn nog niet aangetroffen. Deze bevinden zich ongetwijfeld onder de bolle akkers. Dat geldt evenzeer voor de Bronstijd (1700-750 voor Chr.), hoewel er in Baarschot op enkele plaatsen aanwijzingen zijn voor die periode. Van de daarop volgende periode, de IJzertijd is des te meer bekend.

IJzertijd (750-0 voor Chr.)

In 1984 vindt bovengetekende in de Molenacker tientallen scherven uit de Vroege (750-400 voor Chr.) en Midden IJzertijd (400-200 voor Chr.). Vele zijn versierd en liggen aan de zuidkant van een klein ven of depressie, alsof ze steeds van dezelfde plek in het water zijn gegooid.

Dit feit, en het gegeven dat de scherven gedurende een langere tijd hier gedeponereerd zijn, kan wijzen op een ritueel gebruik. Aan de noordkant van het ven was een regelmatig patroon van spitsporen te zien, waaruit bleek dat daar een prehistorische akker lag. In 1986 onderzoekt de Archeologische Werkgemeenschap Nederland het aangrenzende perceel. De gevonden grondsporen zijn een akkertje uit de IJzertijd, begrensd door een greppel, ploegsporen en een aantal evenwijdig aan elkaar liggende kuilen van ca. 2 meter lengte, 50 cm diep. Het betreft hier zandwinningskuilen of moestuinbedjes uit de Late Middeleeuwen. Onlangs werden ten westen hiervan brokjes huttenleem gevonden, een aanwijzing, dat de bewoning daar in de buurt ligt.

Tijdens een volgende opgraving in de Molenacker wordt een voorraadschuurtje gevonden, een zogenaamde spieker, waar de graanvoorraad in bewaard is. Daarnaast zijn er verschillende water- of voorraadkuilen uit deze periode aangetroffen.

In 1995 vindt het Instituut voor Toegepast Historisch Onderzoek bij de Alsie twee kuilen, die veel houtskool bevatten, ze dateren van de IJzertijd. Dat geldt ook voor een 10 tot 30 cm beige-keurige akkerlaag, die scherven uit de Late IJzertijd (200-0 voor Chr.) bevat. Bovendien is veel huttenleem gevonden, waaruit blijkt dat bewoningssporen in de directe omgeving te vinden zijn. De zuidkant van de Alsie wordt Zandligt genoemd. Over een groot gebied zijn hier ontzandingskuilen gegraven. Dit zand is onder meer gebruikt om op de vloer te strooien. Deze kuilen uit de Late Middeleeuwen hebben alle mogelijke sporen uit de IJzertijd verstoord.

De meest bijzondere vondst bij opgravingen in de Vroonacker was een vierkant crematiegraf uit de 5^e of 6^e eeuw v. Chr.

Grafheuvels

In 2001 wordt tijdens een opgraving op de Zijthorst een graf gevonden uit de Vroege IJzertijd, een zogenaamde kringgreppelgraf.

Het graf ligt op de oeverwal van de Reusel, aan de rand van een kleine depressie. Het is een ronde greppel met een doorsnede van ca. 6 m. Het zand dat uit de greppel komt, vormt een lage grafheuvel. Centraal binnen de heuvel ligt een grijze vlek, waar de crematieresten hebben gelegen, niet in een urn, maar in een doek. Deze is echter vergaan. In de greppel zijn 66 scherven gevonden, resten van een pot en een scherf van besmeten aardewerk met nagelindrukken. Of het graf daar geïsoleerd heeft gelegen of dat het deel uitmaakt van een urnenveld is door de beperkte opgraving niet vastgesteld. Wel is bekend, dat het een traditie is de doden op een vaste locatie te begraven, waardoor er in de loop van de tijd grote grafvelden ontstaan. In tegenstelling tot de graven veranderen de boerenhoeven binnen een beperkt gebied van standplaats. De boerderijen, die verspreid liggen, zijn na enkele generaties aan vervanging toe en worden vervolgens op een andere plaats weer opgebouwd, de zogeheten zwervende erven.

In het plan Vroonacker werden in 2010 bewoningssporen gevonden van een bijgebouw, twee spiekers, gebouwtjes op palen waarin de graanvoorraad werd bewaard, en een waterput, gemaakt van een uitgeholde boomstam. De meest bijzondere vondst was een vierkant crematiegraf uit de 5^e of 6^e eeuw v. Chr. Het graf had een opening in het zuidoosten. Dit is een algemeen verschijnsel

in die tijd en heeft vermoedelijk een symbolische betekenis; de opening in het zuidoosten correspondeert met de richting waar de zon opkomt. Er was geen urn in het graf aanwezig, waarschijnlijk zijn de verzamelde crematieresten in een doek begraven. Om het graf lag een zogenaamd langbed van ca. 80 m lang. In het zuiden van het langbed, ongeveer halverwege, lag een rechthoekige kuil met daarin veel houtskool, een verpulverde kraal van blauw glas en crematieresten. Waarschijnlijk is de dode op die plek gecremeerd. Deze langbedden komen ook voor in het 1 km westelijker gelegen urnenveld in het Laag Spul. Het is niet onmogelijk, dat op de Vroonacker ook een urnenveld ligt. Dat zou ten noorden en westen van het crematiegraf moeten liggen. Deze urnenvelden lagen meestal aan een oude route. Hier betreft het Holepad (i.c. holle weg tussen bolle akkers). Ook de latere bewoning uit de Merovingisch-Karolingische tijd oriënteerde zich op dit pad.

Bij de opgraving werden karsporen zichtbaar van het Holepad. Dat duidt erop dat het pad een veelgebruikte route was. Hole betekent 'holle', een weg tussen bolle akkers.

De bewoners van Diessen tot het begin van de jaartelling, kunnen we rekenen tot de Kelten. Een laatste herinnering aan hen is de naam Deuson. Een samentrekking van Deus en One, dat goddelijk water betekent. Het blijft een intrigerende vraag of het dorp Diessen zijn naam ontleent aan de rivier (i.c. de Dieze) of de rivier aan het dorp. Zeker als in de 3^e eeuw munten verschijnen met aan de ene kant keizer Posthumus en aan de andere kant Hercules Deusoniensis staande in een tempeltje. Mocht die Romeins-inheemse god hier ter plekke vereerd zijn dan zou Diessen een inheems Romeins bedevaartsoord geweest zijn en kreeg Hercules een bekende opvolger in de persoon van Sint Willibrord. Het heilig water uit de Willibrordusput maakte zieke kinderen beter. Dat zou de jagers-verzamelaars en prehistorische boeren niet verbaasd hebben, gezien het goddelijk water, dat zij al millennia vereerden.

Bronnen:

Landinrichtingsgebied De Hilver; een archeologische verwachtings- en advieskaart, RAAP
Archeologisch onderzoek in het ruilverkavelingsgebied 'de Hilver', AMJ Janssen
Archeologisch onderzoek aan de Zijthorst te Diessen, Vrije Universiteit Amsterdam
Een en al zand, Nico Roymans/ Frans Theuws
Oud-Brabants dorpsleven, Bernard van Dam
Op goede gronden, M de Groot, G Verwers
Hers en Geens dur Diessen deel 18, De hoeve van Engelbert, Hans Schoenmaker